

Twee schatkisten en hun erfenis

Dimensies van gender en age in de Nederlandse vroegmoderne letterkunde

Feike Dietz

Abstract

In the first volume of *Nederlandse letterkunde*, two prominent literary scholars in the field of early modern Dutch literature reflected on their monumental, innovative books, which were both published the year after (1997). Piet Buijnsters, first of all, presents his *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800* (BNK), an extensive bibliography of all known children's and school books published in the eighteenth-century Dutch Republic. Riet Schenkeveld-van der Dussen, secondly, refers to *Met en zonder Lauwerkrans*, a sizeable anthology of women's writing in the early modern Low Countries. In this essay, I discuss the impact of the *Lauwerkrans* and the BNK on 25 years of scholarship on early modern Dutch literature written by women as well as books addressed to young readers. I will argue that Buijnsters's and Schenkeveld-van der Dussen's call for text-analytical research on women's and children's literature is still urgent, as the abundance of recent scholarship was dedicated to the book market and the cultural-historical context of literature. I will also suggest a new line of research, in which the generally isolated dimensions of *gender* and *age* will be analysed in their continuous interaction.

Keywords: children's literature, women's writing, girlhood studies, intersectional literary analysis

1. Inleiding

In de eerste jaargang van *Nederlandse letterkunde* blikken twee coryfeeën van de vroegmoderne letterkunde vooruit op de publicatie van hun beider monumentale boeken die het jaar erop zouden verschijnen. Piet Buijnsters, destijds hoogleraar achttiende-eeuwse literatuur in Nijmegen, schrijft over het grootschalige bibliografische onderzoek naar achttiende-eeuwse

kinder- en schoolboeken dat hij samen met zijn echtgenote Leontine Buijsters-Smets ter hand had genomen. Hun speurwerk – Buijsters sprak zelf over ‘schatgraven’ – had licht geworpen op het bestaan van maar liefst 1722 jeugdboeken, die in de *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800* (vanaf nu: BNK) werden opgedeeld in handzame categorieën (denk aan ABC-boeken, bijbelse geschiedenis en kindergedichten) en systematisch voorzien van rijke bibliografische informatie en inhoudelijke toelichting.¹ De Utrechtse hoogleraar vroegmoderne letterkunde Riet Schenkeveld-van der Dussen, op haar beurt, schrijft in de eerste jaargang van *Nederlandse letterkunde* over het door haar geleide project rondom literaire publicaties van vrouwen, dat het jaar erop zou resulteren in de publicatie van *Met en zonder lauwerkrans: schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (vanaf nu: *Lauwerkrans*). Dit bijna 1000 pagina’s tellende boek bevat, naast een uitvoerige inleiding op het vroegmoderne schrijverschap van vrouwen, meer dan 150 losse lemma’s waarin het oeuvre van schrijvende vroegmoderne vrouwen wordt ingeleid en waarin enkele fragmenten uit hun werk worden weergegeven en toegelicht.² Een ‘ware schatkist’, zo omschreef Mirjam de Baar de bloemlezing twee jaar later in *Nederlandse letterkunde*, zich waarschijnlijk onbewust van het feit dat Buijsters zich in dat tijdschrift eerder al in dezelfde terminologie over de BNK had uitgelaten.³

Deze twee ‘schatkisten’ vertonen overeenkomsten. Het zijn allebei boekprojecten met exploratieve, bibliografische ambities, gericht op segmenten van de vroegmoderne boekenmarkt die door letterkundigen traditioneel waren veronachtzaamd: kinderboeken en ‘vrouwenliteratuur’. De marginalisering van deze marktsegmenten had te maken met het vermeende gebrek aan literaire kwaliteit ervan, maar ook met de niet-dominante positie van zowel de vrouw als de jeugd: in de letterkunde, evenals in de samenleving als geheel, gold ‘de man’ immers als de (impliciete) norm. De BNK en de *Lauwerkrans* speelden in op een destijds groeiende behoefte om de traditionele canon open te breken en vergeten stemmen in de literatuur hoorbaar te maken.⁴

De BNK en de *Lauwerkrans* zijn van grote waarde geweest voor het onderzoek naar de vroegmoderne Nederlandse letterkunde, omdat zij hebben laten zien dat de literatuur van gemarginaliseerde groepen veel rijker en betekenisvoller is dan gedacht – zowel in literair-esthetisch opzicht als in sociale, vormende en commerciële zin. Bovendien dienen ze 25 jaar later nog steeds als een belangrijk vertrekpunt voor onderzoek naar literatuur voor kinderen of van vrouwen. Toen ik zelf in de afgelopen jaren werkte aan mijn boek *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment: Literacy, Agency*

and Progress in Eighteenth-Century Children's Books (2021) heb ik geen studie zo vaak erbij gepakt als de BNK. Ook al kan er nu via de STCN bibliografische informatie gevonden worden die soms vollediger is, en hebben Delpher en Google Books veel van het materiaal inmiddels gedigitaliseerd: de BNK is nog steeds onmisbaar vanwege de toelichtingen en dwarsverbanden die het echtpaar Buijnsters boven water heeft weten te halen.⁵ Voor een ander lopend onderzoeksproject over vrouwelijk schrijverschap verzamelde ik, samen met collega Nina Geerdink, voorwerkteksten uit zoveel mogelijk literaire publicaties van vroegmoderne vrouwen. Ook toen bleek de *Lauwerkrans* nog steeds het meest volledige vertrekpunt voor onze inventarisatie.⁶

In deze bijdrage reflecteer ik op de impact van de *Lauwerkrans* en de BNK op het onderzoek naar vroegmoderne literatuur van vrouwen en voor jeugd, waarbij mijn eigen onderzoek en onderzoekservaringen leidend zullen zijn. Ik vergelijk die doorwerking met de verwachtingen die Buijnsters en Schenkeveld-van der Dussen zelf formuleerden in de eerste jaargang van *Nederlandse letterkunde*: dan zal blijken dat de wensen die 25 jaar geleden werden uitgesproken niets aan urgentie hebben ingeboet. Tot slot wil ik betogen dat een belangrijke nieuwe kans voor het onderzoek ligt in het combineren van wat we de *Lauwerkrans*- en BNK-agenda kunnen noemen: onderzoek waarin de dimensies *gender* en *age* in relatie tot elkaar worden bestudeerd.

2. Vroegmodern letterkundig onderzoek naar vrouwen en jeugd sinds de eerste jaargang van *Nederlandse letterkunde*

Sinds de eerste jaargang van *Nederlandse letterkunde* is er ontegenzeggelijk meer onderzoek verricht naar literatuur van vrouwen dan naar kinderboeken. Dat hangt allereerst samen met het feit dat de 'Gouden Eeuw' sowieso meer (onderzoeks)belangstelling geniet dan de achttiende eeuw waarin het kinderboek tot bloei kwam. Ten tweede was de uitstraling van het *Lauwerkrans*-project groter door de organisatie ervan. Vooruitlopend op de vorm van collaboratief onderzoek die sinds het toegenomen belang van grootschalige tweede-geldstroom-projecten alleen maar toonaangevender is geworden, was dat opgezet als een samenwerking tussen de Universiteit Utrecht en de Katholieke Universiteit Leuven. Er was een projectgroep samengesteld met ongeveer 25 letterkundigen, waaronder zowel docent-onderzoekers van de betrokken vakgroepen alsook promovendi die – al dan niet in dienst van één van die universiteiten – hun proefschrift schreven

op het terrein van het onderzoeksproject. Docent-onderzoekers voerden het *Lauwerkrans*-onderzoek bovendien vaak uit in samenwerking met hun studenten, die werkstukken of scripties schreven over de vergeten vrouwen. Op die manier werd het project breed gedragen en verschenen er in de jaren rondom de uitgave van de *Lauwerkrans* allerlei aanpalende publicaties, zoals proefschriften van projectleden en tekstedities binnen de uit de *Lauwerkrans*-gelederen ontsproten Amazone-reeks van Amsterdam University Press.⁷ De *Lauwerkrans* genereerde, kortom, zijn eigen *exposure*, terwijl de BNK primair het resultaat was van één zelfstandig opererend duo.

De derde – en misschien wel belangrijkste – reden voor de weerklank van de *Lauwerkrans*-agenda was dat die appelleerde aan de brede geesteswetenschappelijke roep om de rol van vrouwen in de geschiedenis serieuzer te nemen. De opkomst van de ‘vrouwenstudies’ – later Gender Studies – was al enkele decennia gaande, en kreeg in de jaren rondom de publicatie van de *Lauwerkrans* steeds meer institutionele grond: denk maar aan de oprichting van het *Tijdschrift voor Genderstudies* in 1998,⁸ de inrichting van de eerste bijzondere leerstoel voor Vrouwengeschiedenis aan de Universiteit Utrecht in 1998 (bekleed door Marjan Schwegman), en de aanstelling van neerlandica Maaïke Meijer als hoogleraar Genderstudies aan de Universiteit Maastricht in 1997 (toen nog als bijzonder hoogleraar op de Opzij-leerstoel, vanaf 1998 als gewoon hoogleraar). Maaïke Meijer had in 1988 de letterkundige neerlandistiek al opgeschud met een proefschrift vol feministische lezingen van Nederlandse gedichten.⁹ Ook specifiek binnen de vroegmoderne letterkunde ontstond, geïnspireerd door Meijer zelf en zeker ook dier promotor Mieke Bal, in de jaren 1990 interesse in leeswijzen gericht op het deconstrueren van beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid, zodat verborgen ideologische veronderstellingen van teksten aan de oppervlakte gebracht konden worden. Zo liet Arie Jan Gelderblom in zijn proefschrift (1991) zien hoe in stedenmaagdteksten en -afbeeldingen een gegerende nationale mythe werd geconstrueerd, en demonstreerde Lia van Gemert in haar oratie (1996) hoe de taal van Vondels tragedies man-vrouw-hiërarchieën tot stand bracht.¹⁰ Het *Lauwerkrans*-project kwam dus voort uit een groeiend bewustzijn van man-vrouw-ongelijkheid in de literatuurstudie. Dankzij deze schatkist kregen vroegmodern letterkundigen extra handvatten om vorm te geven aan onderzoek waarin het schrijverschap en de literaire productie van vrouwen serieus genomen werd.

Het onderzoek dat in de afgelopen 25 jaar op dit terrein is uitgevoerd heeft het beeld dat uit de *Lauwerkrans* naar voren komt uitgediept en ingekleurd. Het heeft verder inzicht geboden in zowel de belemmeringen die vrouwen ervaarden om deel te nemen aan een door mannen gedomineerde

literaire wereld (zij hadden niet dezelfde mogelijkheden tot scholing, hadden gebrek aan tijd door huiselijke verplichtingen, en hadden maar beperkte toegang tot literaire genootschappen), alsook in de – gaandeweg groeiende – mogelijkheden die vrouwen hadden om toch hun weg te vinden naar de drukpers of het genootschap. Cruciaal daarvoor, zo blijkt uit het onderzoek, waren contacten met andere mannen en vrouwen die zelf ook publiceerden, en hun activiteiten financieel konden ondersteunen of wilden verdedigen en lauweren. De mogelijkheden van vrouwen hingen ook samen met het genre dat zij beoefenden: vaak religieuze en sociale poëzie, en later romans of opvoedliteratuur over huiselijke onderwerpen – ook al waren er ook vrouwen die zich succesvol aan nadrukkelijk mannelijke genres als tragedie of epos waagden. Opvattingen over wat ‘typisch vrouwelijk schrijverschap’ behelsde, zoals die onderzocht zijn aan de hand van de literaire kritiek, sociale poëzie, portretten of parateksten, bleken de vrouwen mogelijkheden te bieden om hun specifieke identiteit als vrouwelijk schrijver te ontwikkelen, maar het soms ook moeilijk te maken zich buiten die conventies van het vrouwelijk schrijverschap te begeven.¹¹ Het vroegmoderne vrouwelijke schrijverschap kenmerkte zich, kortom, door spanningen: de vrouw kreeg in toenemende mate ruimte in de literaire wereld, maar die eigen plek kon de emancipatie ook weer inperken, en bevestigde in zekere mate de patriarchale structuur van het literaire bedrijf. Het vrouwelijk schrijverschap was, in de woorden van Schenkeveld-van der Dussen, een ‘onmogelijke mogelijkheid’.¹²

Ook in het geval van de BNK geldt dat de schatkist niet zozeer een beginpunt vormde van onderzoek naar historische kinderliteratuur, maar voortkwam uit een groeiende belangstelling voor de geschiedenis van het opvoeden, dat vanaf de jaren 60 een prangend maatschappelijk thema was geworden.¹³ De interesse sijpelde door naar de jeugdliteratuur als pedagogisch instrument. Het onderzoek naar jeugdliteratuur werd op de kaart gezet met de publicatie van *De bibelebontse berg* (1989), in samenwerking met Piet Buijnsters zelf tot stand gekomen. In deze toonaangevende studie werd de claim gemaakt dat de geschiedenis van de jeugdliteratuur niet begon met Hieronymus van Alphen aan het einde van de achttiende eeuw, maar dat er ook al veel eerder boeken werden geproduceerd die (mede) voor kinderen waren bedoeld of (mede) door hen zijn gebruikt.¹⁴ Dat inzicht was een uitnodiging om minder rigide te gaan denken over de scheiding in historische literatuur voor kinderen en volwassenen, en de jeugdige lezer serieuzer te gaan nemen in historisch letterkundig onderzoek. De BKB voorzag in de behoefte die uit deze onderzoeksagenda ontstond: een overzicht van het historische boekenaanbod voor jeugdige lezers.

Het onderzoek naar de achttiende-eeuwse jeugdige lezer dat sinds de publicatie van de BNK is verricht, richtte zich enerzijds op het marktpotentieel van die lezer en anderzijds op zijn leesgedrag. Binnen die eerste onderzoekslijn bestudeerde Jeroen Salman aan de hand van boekhandeladvertenties de ontwikkeling en commercialisering van de kinderboekenmarkt in de achttiende-eeuwse Republiek: kinder- en schoolboeken vormden een groeiend segment in die markt, werden ook steeds vaker vertaald, en volop geadverteerd in kranten.¹⁵ Het historische leesgedrag van het kind stond centraal in het onderzoek van Arianne Baggerman en Jeroen Blaak. Aan de hand van egodocumenten, en dan met name het legendarische dagboek van het laat-achttiende-eeuwse regentenzootje Otto van Eck, reconstrueerden zij welke boeken kinderen lazen, waarom zij dat deden (vaak omdat het moest van hun ouders) en hoe (soms identificerend, soms kriskras, soms koppeland aan hun eigen leefomgeving).¹⁶

In het onderzoek naar de zeventiende eeuw – toen er nog geen ‘kinderboeken’ als zodanig werden geproduceerd – is de jonge lezer ook steeds meer in beeld gekomen, met name de wat oudere jeugdige lezer die een belangrijke doelgroep vormde van de lied- en embleemboeken die in de vroeg-zeventiende-eeuwse Republiek in ruime hoeveelheden werden gedrukt. Deze boeken komen in het onderzoek naar voren als integraal onderdeel van, en zelfs vormende instrumenten voor, de jeugdige identiteit en leeftijdgebonden levensstijl die de vaak welvarende adolescenten in de Republiek ontwikkelden.¹⁷

Alles overziend kenmerkt het vroegmodern letterkundig onderzoek naar literatuur van vrouwen en voor jeugd, zoals dat in de afgelopen kwart eeuw is verricht, zich door een interesse in zowel de positie van die literatuur op de boekenmarkt als de (emanciperende) functie ervan. De bronnen die in het onderzoek gebruikt zijn, zijn vaak bronnen om de literaire teksten heen (denk aan egodocumenten, krantenadvertenties, portretten, recensies, archiefbronnen) en de onderzoeksmethoden zijn vaak eerder boekhistorisch of netwerkanalytisch dan gericht op het grondig lezen van de primaire teksten zelf. Zo laat het onderzoek naar deze twee segmenten van de literatuur in een notendop zien hoe het onderzoek naar de vroegmoderne letterkunde zich heeft verbreed, niet alleen in scope maar ook in methodiek en bronnenmateriaal, en hoe het functioneren van literatuur de primaire focus van het onderzoek is geworden. Het is niet toevallig dat precies in 1997 de plannen werden gesmeed om een nieuwe geschiedenis van de Nederlandse literatuur te gaan schrijven vanuit een ‘functionalistisch’ oogpunt, wat uiteindelijk resulteerde in de Taalunie-reeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (2006-2017).¹⁸

3. De nog steeds actuele uitnodiging: de teksten in en de grenzen te buiten

Hadden Buijnsters en Schenkeveld-van der Dussen dit type doorwerking voor ogen toen zij hun schatkisten de wereld inbrachten? Niet helemaal, denk ik, en dat baseer ik op wat zij zelf schreven in de eerste jaargang van *Nederlandse letterkunde*. Buijnsters was daar heel expliciet in zijn uitnodiging naar zijn collega's: dankzij onze bibliografie hebben we nu eindelijk overzicht van het overgeleverde materiaal, nu is het aan anderen om dieper de bronnen in te duiken. In zijn woorden: 'het samenstellen van een bibliografie [is] een heel andere bezigheid [...] dan het interpreteren van de daarin besloten gegevens'.¹⁹ Schenkeveld-van der Dussen spreekt zich minder nadrukkelijk uit, maar demonstreert in haar artikel wat het oplevert om met een analytisch oog naar de inhoud van de door vrouwen geschreven teksten te kijken. Inzoomend op Bosboom-Toussaint laat zij zien hoe zij zelf nu, met meer kennis van zaken en grotere vertrouwdheid met het materiaal, tot complexere interpretaties komt dan vroeger:

Het is al meer dan dertig jaar geleden dat ik voor het eerst veel van Bosboom-Toussaints werk heb gelezen. Van die lectuur had ik de herinnering overgehouden aan een betrekkelijk monolithisch, imponerend, vroom en vaderlandslievend oeuvre, met veel goed-uitgewerkte 'round characters'. De recente (her)lezing gaf toch een wat ander beeld. In plaats van eenvormigheid troffen me nu inconsistenties en breuklijnen, zeker onder invloed van het deconstructivisme dat daarop is gespist. Over een van die probleemvelden, haar problemen met haar identiteit als vrouwelijk auteur, heb ik hierboven een korte beschouwing gegeven, maar er is meer dat aandacht verdient.²⁰

Het is niet vergezocht om ook de woorden van Schenkeveld-van der Dussen te interpreteren als een uitnodiging tot meer onderzoek in deze lijn: ze geeft immers aan dat er nog veel te onderzoeken overblijft. Kortom: zowel Buijnsters als Schenkeveld-van der Dussen verwachten of hopen dat hun verkennende schatkisten collega's aanzetten tot nieuwe grondige lezingen van de primaire literatuur. Maar juist die analyse van het bronnenmateriaal zelf is in de afgelopen decennia wat achtergebleven bij het onderzoek naar de bredere omgevingen waarin die bronnen functioneerden en gecontextualiseerd kunnen worden. Hier ligt, nog steeds, een schone taak voor vroegmodern letterkundigen.²¹

Buijnsters formuleerde bovendien een specifieke wens voor hoe dat bronnenmateriaal inhoudelijk geanalyseerd zou kunnen worden: in internationaal

vergelijkend perspectief. Zijn bibliografische verkenning had immers aangetoond hoe internationaal het veld van de achttiende-eeuwse kinder- en schoolboeken was: de hoeveelheid vertalingen en bewerkingen die hij had aangetroffen was enorm. Hij stelde voor te onderzoeken hoe boeken van over de grens werden aangepast aan de noden van de Nederlandse opvoeding en samenleving.²²

Je zou kunnen zeggen dat Buijnsters' wens om historische literatuur in een internationaal en multitalig kader te bestuderen zijn tijd vooruit was: sindsdien is de roep om zo'n grensoverstijgende aanpak alleen maar luider geworden. Er is meer aandacht gekomen voor het feit dat de vroegmoderne Nederlanden inherent multitalig waren, waardoor de Nederlandstalige literaire producten onvermijdelijk in relatie tot bijvoorbeeld Franse en Latijnse publicaties gezien moeten worden.²³ Bovendien krijgen internationale uitwisselingsprocessen, vertalingen en bewerkingen meer aandacht, en worden dan niet zozeer meer benaderd als eenduidige brontaal-doeltaaltransfers, maar als producten van een transnationaal opererende boekenmarkt waarbinnen auteurs, uitgevers en vertalers bemiddelen over taal- en landsgrenzen heen.²⁴

Van die nieuwe perspectieven profiteerde het onderzoek naar Nederlandse literatuur van vrouwen en voor jeugd tot nu toe nog maar gedeeltelijk. Er verscheen weliswaar in 2010 een Engelstalige editie van de *Lauwerkrans* – in verkorte en geüpdatete vorm, met ook aandacht voor Middeleeuws vrouwelijk schrijverschap – waardoor de Nederlandse casuïstiek toegankelijk werd voor anderstalige collega's, maar tot een internationaal-vergelijkend onderzoeksperspectief kwam het daarmee niet.²⁵ Stappen richting een meer transnationale aanpak worden wel gezet met de ontwikkeling van de digitale database *Women Writers' Networks*,²⁶ en in de afgelopen jaren verschenen enkele internationaal-comparatieve publicaties waarin het vrouwelijke schrijverschap in de Republiek werd vergeleken met dat erbuiten.²⁷ Een lichtend voorbeeld is het onderzoek van Martine van Elk, waarin Nederlandse en Engelse auteurs in samenhang met elkaar worden bestudeerd. Dan wordt door de contrastwerking duidelijk hoezeer het Nederlandse vrouwelijke schrijverschap door specifieke omstandigheden werd gekleurd: de scholingsmogelijkheden voor vrouwen waren in de Republiek in sommige opzichten extra groot, en tegelijkertijd lijkt de druk om na het huwelijk het schrijverschap terzijde te schuiven ook voelbaarder te zijn geweest.²⁸

In het onderzoek naar Nederlandse jeugdliteratuur zijn internationaal-vergelijkende brongerichte analyses zo mogelijk nog schaarser – ook al heeft het onderzoek van Salman ons sindsdien alleen maar sterker bewust gemaakt van het internationale karakter van de achttiende-eeuwse

kinderboekenmarkt,²⁹ en klinkt er al langere tijd een roep om transnationaal onderzoek naar jeugdliteratuur.³⁰ Een analyse zoals Buijnsters die zich moet hebben voorgesteld werd in 2013 gepubliceerd door Sanne Parlevliet en Jeroen Dekker, ook al grepen zij wel weer terug op het zo geijkte voorbeeld Van Alphen in plaats van de onbekende parels uit Buijnsters' bibliografie: zij vergeleken Van Alphen's kindergedichten met zijn Duitstalige inspiratiebronnen, om zo te laten zien hoe de Nederlandse bewerkingen veel nadrukkelijker aansluiting zochten bij de leefwereld en familiale inbedding van het kind, en kinderen voorstelden als wezens die morele inzichten gaandeweg verwierven in plaats van als pasklare boodschappen absorbeerden.³¹ Zelf nam ik met *Lettering Young Readers* onlangs de handschoen op. Ik analyseerde in deze monografie de representatie van geletterdheidspraktijken en leesonderwijs in internationaal-contrastief perspectief, om zo te laten zien hoe Nederlandse kinder- en schoolboeken via betekenisvolle herwerkingen van internationale voorbeelden erin slaagden om kinderen passende leescompetenties en -houdingen aan te reiken. Die hielpen jonge lezers om zich te ontwikkelen tot zelfverantwoordelijke burgers in een Republiek die morele en politieke problemen het hoofd moest bieden.³²

Een klein voorbeeldje ter illustratie: één van de kinderboeken die van het Engels naar het Nederlands werden vertaald – en dat bleken er meer dan we dachten! – was de *Renowned history of Giles Gingerbread*, geproduceerd door de innovatieve Londense jeugdboekenuitgever John Newbery. In dit beroemde boek leert de aanvankelijk weinig leergierige Giles lezen dankzij de letterkoekjes die zijn vader bakt: door de fysieke consumptie van de letters internaliseert hij letterlijk en figuurlijk het alfabet. De Nederlandse vertaling lijkt op het eerste oog erg getrouw, maar kleine aanpassingen blijken betekenisvol: waar het slotgedicht van de Engelse versie de nadruk legt op Giles' fysieke internalisatieproces, wordt in het Nederlandse alternatief extra accent gelegd op de mentale groei die Gilles Zoetekoek doormaakt via zijn toenemende leesvaardigheid, en wordt die mentale groei expliciet voorgesteld als de bakermat van zijn sociale en morele vooruitgang:

Ziet hier, met welk een vlyt
De Kleine Gilles leert,
Dus wordt hy met 'er tyd
Een Man, van elk geëert.³³

Buijnsters' aanmoediging om de teksten in en de grenzen te buiten te gaan is dus anno 2021 nog steeds actueel en vruchtbaar, zowel ten aanzien van literatuur voor de jeugd als van vrouwen.

4. Nieuwe kansen op het kruispunt van *gender* en *age*

Het kleine voorbeeldje uit *Gilles Zoetekoek* wijst ons nog op iets anders: het gaat hier niet enkel om de ontwikkeling van kind naar volwassene, maar specifiek om een ontwikkeling van jongen naar man. De leeftijdsontwikkeling wordt, kortom, gegenderd voorgesteld. In de internationale *gender studies* is begin jaren 90 door Kimberlé Crenshaw de term ‘intersectionality’ geïntroduceerd: in reactie op de neiging van feministische onderzoekers om het ‘vrouw-zijn’ als een gedeelde en onderscheidende identiteit te zien, pleitte Crenshaw voor onderzoek naar de kruispunten (‘intersections’) waarop identiteiten zich vormen.³⁴ Het pleidooi, dat ook in het Nederlandse gender- en identiteitsonderzoek een cruciale verschuiving teweeg heeft gebracht,³⁵ nodigde onderzoekers uit om de notie gender in verband te brengen met, met name, iemands kleur en etnische achtergrond. Ook al is onderzoek op het specifieke kruispunt van *gender* en *age* internationaal gezien wat achtergebleven, wordt vrij algemeen onderschreven dat het vruchtbaar is om *gender* ook te zien als een ontwikkeling die samenhangt met iemands leeftijd, en *age* te benaderen als een proces dat mede door iemands *gender* vorm krijgt.³⁶

In het onderzoek naar vroegmoderne Nederlandse literatuur is de term ‘intersectionaliteit’ nog maar heel weinig gevallen, en zijn *gender* en *age* veelal als losse categorieën bestudeerd, zoals bovenstaande paragrafen over het onderzoek naar jeugd- en vrouwenliteratuur al demonstreerden.³⁷ Hier liggen kansen. Om weer even terug te keren naar *Gilles Zoetekoek*: als Gilles ijverig leert lezen, wordt hij niet zomaar een goede burger maar nadrukkelijk ‘Een Man’. Volgens de titelpagina bevat het boek een ‘historie voor kinderen’ (dus genderneutraal), maar het is betekenisvol dat de jonge lezers hier een jongetje als rolmodel treffen, dat bovendien expliciet een mannelijk toekomstbeeld krijgt voorgespiegeld.³⁸ Uit mijn onderzoek blijkt dat dat discours rondom moreel-sociale groei vrij stelselmatig een mannelijke connotatie krijgt.³⁹ Hoe toevallig is het dat het Engelse boekje *Little Goody Two-Shoes* over een meisje dat leert lezen en een maatschappelijke rol verwerft *niet* op de Nederlandse markt verscheen?⁴⁰ Op het kruispunt van *gender* en *age* kunnen we dus nadenken over de representatie van jeugdig lezerschap en jonge personages, en ontstaat de vraag of de vaak genderneutraal aangesproken lezersgroep ‘jeugd’ of ‘kinderen’ wel zo genderneutraal was als zij oogt.

Ook het onderzoek naar vrouwelijk schrijverschap krijgt nieuwe impulsen als we de dimensie leeftijd er fundamenteleer in gaan betrekken. Enkele jaren geleden keek ik met enkele collega’s naar het fenomeen ‘jeugdig auteurschap’:

in hoeverre laat zich dat onderscheiden van ouder (en daardoor meer gevorderd?) auteurschap, en kenmerkt het zich door een specifieke jeugdige identiteit door bijvoorbeeld de onderwerpskeuze?⁴¹ We vermoedden toen al dat het jeugdig auteurschap voor mannen en vrouwen niet hetzelfde betekende, maar pas recentelijk kwam ik er met twee andere collega's toe om dieper in de discoursen rondom het specifiek vrouwelijke jonge schrijverschap te duiken en dat vermoeden te bevestigen.⁴² In die discoursen komen de spanningen aan het licht die juist op het kruisvlak van *gender* en *age* ontstaan. Als Clara Feyoena van Sytzama (1729-1807) bijvoorbeeld op 17-jarige leeftijd debuteert, geldt haar jeugdige vrouwelijkheid enerzijds als een aanprijzing (zij wordt voorin het boek nadrukkelijk als jonge vrouw geportretteerd), terwijl anderzijds haar kunde ook blijkt uit het feit dat zij haar *age* overstijgt (één van de lofdichters prijst haar 'grys vernuft in groene jaren').⁴³ Op het snijvlak van *gender* en *age* komen dus nieuwe vragen op over de representatie van vrouwelijk schrijverschap, en over de ontwikkeling die een schrijvende vrouw met haar opklimmende leeftijd kon of moest doormaken.

Op dat kruispunt van *gender* en *age* ligt ook de kans om een nieuw subterrein binnen de vroegmoderne Nederlandse letterkunde te gaan creëren: dat van de *girlhood studies*. Binnen die internationaal al steeds steviger verankerde subdiscipline wordt bestudeerd hoe de maatschappelijke ruimte voor meisjes wordt gecreëerd en ingeperkt door zowel hun gender- als leeftijdsachtergrond.⁴⁴ De historische dimensie van *girlhood* is in de neerlandistiek nog wat onderbelicht tot nu toe, maar in de Engelse vroegmoderne literatuurstudie wordt sinds enkele jaren al wel veelbelovend onderzoek verricht naar de representatie van meisjes. Onderzoek van Jennifer Higginbotham en Edel Lamb leidde onder meer tot het prikkelende inzicht dat in vroegmoderne toneelteksten meisjespersonages op het snijvlak van hun vrouw-zijn en jeugdigheid een dikwijls subversieve rol konden innemen.⁴⁵ Op het eerste oog lijkt dat voor de Nederlandse situatie geen houdbare hypothese: denk maar aan de dochter in de *Warenar* (1617), die slechts object van handeling is en niet eens de kans krijgt zelf een woord te spreken.⁴⁶ Maar wie verder gaat kijken, en juist ook toneel van vrouwelijke auteurs en toneel voor een jong doelpubliek meeneemt, ziet dat de zaak veel complexer is. In *Ericia of Vestaale* (1770) van De Cambon-van der Werken verzet de jonge maagd zich bijvoorbeeld tegen de ondergeschikte rol waarin haar vader haar dwingt.⁴⁷ En in *Miroir des vefves*, een toneelstuk dat Peeter Heyns aan het einde van de zestiende eeuw schreef voor zijn Franse meisjesschool in Antwerpen, nemen meisjes een voorbeeld aan Judith, die met haar gewelddadige moord op Holofernes laat zien dat vrouwen machtig genoeg zijn om zich aan mannen te ontworstelen.⁴⁸ Om mijn onderzoek naar de representatie van meisjes

verder vorm te geven, ben ik momenteel zoveel mogelijk teksten aan het verzamelen waarin meisjes optreden of worden geadresseerd. Ik voel me soms een schatgraver – in de gelukkige wetenschap dat de schatkisten van voorgangers mijn zoektocht zullen blijven voeden en richting geven.

Noten

1. Buijnsters (1996); Buijnsters & Buijnsters-Smets (1997).
2. Schenkeveld-van der Dussen (1996); Schenkeveld-van der Dussen e.a. (1997).
3. De Baar (1998), 388.
4. Zie bijvoorbeeld Van Alphen & Meijer (1991).
5. Dietz (2021).
6. Dit project over vrouwelijk schrijverschap wortelt in de NIAS Themegroup Fellowship Understanding Knowledge in the Low Countries, 1500-1900, zie Dietz & Geerdink (in voorbereiding); Geerdink & Dietz (in voorbereiding). De *Lauwerkrans* biedt nog steeds het meest volledige overzicht van vroeg-modern vrouwelijk auteurschap in de Nederlanden, maar is desalniettemin toe aan actualisering, zo ontdekten wij gedurende ons eigen onderzoeksproces. We legden bijvoorbeeld het register van de *Lauwerkrans* naast dat van de vroegmoderne delen uit de serie *Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur*, en constateerden dat veel schrijfsters niet behandeld zijn in de *Lauwerkrans* (soms ook omdat ze niet zelfstandig publiceerden).
7. Annelies de Jeu en Pim van Oostrum werkten in het kader van het Lauwerkrans-project aan een proefschrift dat in de jaren na de publicatie van de *Lauwerkrans* verscheen: De Jeu (2000); Van Oostrum (1999). Lotte Jensen werkte als student-assistent in het project, en schreef in het verlengde ervan daarna een proefschrift onder de hoede van Suzan van Dijk aan de UvA (1997-2001), zie Jensen (2001). Binnen de Amazone-reeks (1999-2007) verscheen edities van het werk van onder meer Anna Roemersdochter Visscher, Petronella Moens en Elisabeth Maria Post, zie Schenkeveld-van der Dussen & De Jeu (1999); Veltman-van den Bos & De Vet (2001); Paasman (2006).
8. In de eerste jaargang verscheen een bespreking van de *Lauwerkrans*, zie Van Dijk (1998).
9. Meijer (1988).
10. Gelderblom (1991); Van Gemert (1996).
11. Zie bijvoorbeeld over netwerkvorming en publicatiemogelijkheden De Jeu (2000); Van Elk (2017); Pajmans e.a. (2020). Over het (groeiende) vrouwelijke schrijverschap in de achttiende eeuw zie bijvoorbeeld Van Gemert (1995a); Veltman (2000); Jensen (2001). Over vrouwen in literaire genootschappen zie De Vries (1999); Van Oostrum (1999). Over vrouwen in de literaire kritiek zie Van Gemert & Veltman-van den Bos (1997). Over verdienmogelijkheden voor vrouwen zie Geerdink (2018, 2020). Over de functie van auteursportretten in de definitie van vrouwelijk schrijverschap en de

- verwerving van autoriteit zie Van Deinsen & Vanacker (2019); Van Deinsen (2019). Over vrouwelijke participatie aan het genre van de politieke poëzie zie Geerdink (2010); Van Gemert (1998).
12. Schenkeveld-van der Dussen (1998).
 13. Internationaal baanbrekend was Ariès (1960). Zie voor de Nederlandse situatie Peeters (1966); Dasberg (1975).
 14. Bekkering e.a. (1989); Buijnsters (1989).
 15. Salman (2000); Salman (2001).
 16. Baggerman & Dekker (2005); Baggerman (2000); Baggerman (2002).
 17. Een belangrijke inspiratiebron was Grootes (1991). Zie verder met name Stronks (2012, 2014), Roberts (2012).
 18. Bekkering & Gelderblom (1997), zie hierin met name De Geest (1997) waarin expliciet voor een functionalistische benadering wordt gepleit. Zie ook een expliciete reflectie op het functionalistische perspectief in het voorwoord bij het literatuurgeschiedenisdeel over de laat-zestiende- en zeventiende-eeuwse literatuur Porteman en Smits-Veldt (2008).
 19. Buijnsters (1996), 323.
 20. Schenkeveld-van der Dussen (1996), 81.
 21. Vergelijk Van Elk (2017), die in haar inleiding expliciet aankaart dat de literaire werken van vrouwen uit de Republiek nog weinig grondig gelezen zijn. Haar eigen boek is een mooi voorbeeld van een studie die dat wél doet. Ook al eerder zijn er regelmatig mooie letterkundige analyses geschreven met veel aandacht voor de primaire bronnen zelf, zie bijvoorbeeld Van Gemert (1995b); Schenkeveld-van der Dussen (1995); Van Marion (2010).
 22. Buijnsters (1996), 325.
 23. Zie bijvoorbeeld Van de Haar (2019); Joby (2014).
 24. Zie bijvoorbeeld De Pourq & Levie (2018); Helmers (2015); Blom (2020); Brems e.a. (2017); Van Kalmthout e.a. (2013). De laatste twee publicaties zijn onderdeel van het grootschalige en nog lopende project *Circulation of Dutch Literature* (CODL).
 25. Van Gemert e.a. (2010).
 26. Zie de *NEWW Virtual Research Environment/database*, onderdeel van het *Women Writers in History* (WWIH) netwerk, ontstaan in de jaren 1990, en momenteel actief als de *DARIAH Working Group*. De database, met Suzan van Dijk als drijvende kracht, wortelt in het HERA-project *Travelling Texts 2013-2016*. De database zal nu gaan verhuizen naar de Radboud Universiteit in Nijmegen, waar Alicia Montoya de leiding overneemt.
 27. Zie bijvoorbeeld Van Dijk e.a. (2010); Geerdink (2018); Larsen (2016).
 28. Van Elk (2017), zie met name de inleiding.
 29. Salman (2001).
 30. Zie bijvoorbeeld O'Sullivan (2019); Lathey (2010); Joosen (2019a).
 31. Parlevliet & Dekker (2013).
 32. Dietz (2021).
 33. Vergelijk Anoniem (1766), 31; Anoniem (1781), 25. Zie Dietz (2021), 75-76.
 34. Crenshaw (1991).

35. Dat wordt bijvoorbeeld (genuanceerd) bevestigd door Aerts e.a. (2018).
36. Gardiner (2002).
37. Een uitzondering vormt Sturkenboom (2019), waarin het kruispunt tussen mannelijkheid en etniciteit wordt verkend. Er zijn ook voorbeelden van vroegmodern letterkundig onderzoek waarin de term intersectionaliteit weliswaar niet expliciet gebruikt, maar wel oog is voor de momenten waarop de dimensies van identiteitsvorming elkaar raken. Zo gaat Roberts (2012) over liedboekjes als identiteitsvormers in een jeugdcultuur die mannelijk geconnoteerd was, en demonstreert Gelderblom (2007) hoe een discours rondom liefde en geld en embleemboeken gecreëerd werd op het snijvlak van *gender* en *age*. Ik richt mij hier specifiek op de vroegmoderne Nederlandse letterkunde, maar ook in de moderne letterkunde is nog weinig onderzoek dat intersectioneel van karakter is. Een mooi voorbeeld is Van der Deijl e.a. (2016), over de representatie van moderne romanpersonages op het snijvlak van verschillende identiteitsmarkers zoals *gender* en *klasse*, onder specifieke verwijzing naar het concept 'intersectionaliteit'. Swinnen (2006), over vrouwelijke Bildungsromans, beweegt zich op het snijvlak van vrouwelijkheid en leeftijd. Swinnens latere onderzoek is zich steeds nadrukkelijker gaan bewegen in de richting van 'ageism', met juist ook een grote focus op ouderdom, vergelijk bijvoorbeeld Swinnen (2018). De constructie en verbeelding van leeftijd in (moderne) jeugdboeken is een centrale focus in het lopende onderzoek van Vanessa Joosen, zie bijvoorbeeld Joosen (2018, 2019b).
38. Anoniem (1781).
39. Dietz (2021), zie met name hoofdstuk 3 en 6.
40. Grenby (2013).
41. Boot e.a. (2016).
42. Dietz, Geerdink & Van Bodegraven (te verschijnen).
43. Van Sytzama (1746), zie het auteursportret en de voorwerktekst van J.L.Z. Fockens, 'Op de afbeelding van de hoogwelgeboorene freulyn Clara Feyoena van Sytzama.'
44. Zie bijvoorbeeld Driscoll (2008); Formark e.a. (2017).
45. Higginbotham (2011, 2013), Lamb (2016).
46. Hooft & Coster (2004).
47. Vuyk (2000), 133-134.
48. Meeus (2003); Van de Haar (2016). Llewellyn (2016), hoofdstuk 5, liet overigens zien dat Heyns' Judith, vanuit didactisch oogpunt, minder gewelddadig en deugdamer was dan andere Franstalige adaptaties van Judith.

Literatuur

- Aerts, Mieke, Geertje Mak, Marjan Schwegman en Iris van der Tuin, 'Sekse als vraagstuk. Een rondetafelgesprek over vrouwenstudies en genderstudies', in: Myriam Everard en Ulla Jansz (red.), *Sekse: een begripsgeschiedenis. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis Xtra 1*. Hilversum, Verloren, 2018, 261-277.
- [Anoniem], *De vermaarde historie van Gilles Zoetekoek: Proeve eener kleine historie, voor kinderen*. Amsterdam, Pieter Hayman, 1781.
- [Anoniem], *The Renowned History of Giles Gingerbread: A Little Boy who lived upon learning*. Londen, John Newbery, 1766.
- Ariès, Philippe, *L'Enfant et la Vie Familiale sous l'Ancien Régime*. Paris, Plon, 1960.
- Alphen, Ernst van, en Maaïke Meijer (red.), *De canon onder vuur: Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam, Van Gennip, 1991.
- Baar, Mirjam de, 'Schenkeveld-van der Dussen, Riet, Karel Porteman, Piet Couttenier en Lia van Gemert (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd*', in: *Nederlandse letterkunde* 3, 1998, 388-390.
- Baggerman, Arianne, 'Otto van Eck en de anderen: Sporen van jonge lezers in schriftelijke bronnen', in: Berry Dongelmans, Netty van Rotterdam, Jeroen Salman en Janneke van der Veer (red.), *Tot volle waschdom: Bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur*. Den Haag, Biblion, 2000, 211-224.
- Baggerman, Arianne, "'Looplezen" rond 1800: Kinderen en het Boek der natuur', in: *Literatuur zonder leeftijd* 16, 2002, 188-209.
- Baggerman, Arianne, en Rudolf Dekker, *Kind van de toekomst: De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2005.
- Bekkering, Harry, Nettie Heimeriks en Willem van Toorn (red.), *De hele Biblebontse berg: De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam, Querido, 1989.
- Bekkering, H., en A.J. Gelderblom, *Veelstemming akkoord. Naar een nieuwe literatuurgeschiedenis*. Den Haag, SDU Uitgevers, 1997.
- Blom, Frans, *Podium van Europa: creativiteit en ondernemerschap in de Amsterdamse Schouwburg van de zeventiende eeuw*. Amsterdam, Querido, 2020.
- Boot, Peter, Feike Dietz, Els Stronks en Willemijn Zwart, 'Young Agents: Jonge auteurs op de vroegmoderne boekenmarkt', in: *Nederlandse letterkunde*, 21-1, 2016, 1-34.
- Brems, Elke, Orsolya Réthelyi en Ton van Kalmthout (red.), *Doing Double Dutch: the International Circulation of Literature from the Low Countries*. Leuven, Leuven University Press, 2017.
- Buijnsters, P.J., 'Nederlandse kinderboeken uit de achttiende eeuw', in: Harry Bekkering, Nettie Heimeriks en Willem van Toorn (red.), *De hele Biblebontse*

- berg: De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, Amsterdam, Querido, 1989, 169-228.
- Buijnsters, P.J., 'Schatgraven in Niemandland: De (her)ontdekking van het Nederlandse kinderboek uit de achttiende eeuw', in: *Nederlandse letterkunde* 1, 1996, 324-325.
- Buijnsters, P.J., en L. Buijnsters-Smets. *Bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken 1700-1800*. Zwolle, Waanders, 1997.
- Crenshaw, Kimberlé, 'Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color', in: *Stanford Law Review* 43-6, 1991, 1241-99.
- Dasberg, Lea, *Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel*. Meppel, Boom, 1975.
- De Geest, Dirk, 'Knuveldeer voorbij, voorbij Knuveldeer?', in: H. Bekkering en A.J. Gelderblom, *Veelstemming akkoord. Naar een nieuwe literatuurgeschiedenis*. Den Haag, SDU Uitgevers, 1997, 17-26.
- Deijl, Lucas van der, Saskia Pieterse, Marion Prinse en Roel Smeets, 'Mapping the Demographic Landscape of Characters in Recent Dutch Prose: A Quantitative Approach to Literary Representation', in: *Journal of Dutch Literature* 7-1, 2016, 20-42.
- Deinsen, Lieke van, 'Visualising Female Authorship. Author Portraits and the Representation of Female Literary Authority in the Eighteenth Century', in: *Quaerendo* 49-4, 2019, 283-314.
- Deinsen, Lieke van, en Beatrijs Vanacker, 'Found through Translation: Female Translators and the Construction of "Relational Authority" in the Eighteenth-Century Dutch Republic', in: *Early Modern Low Countries* 3-1, 2019, 60-80.
- Dietz, Feike, *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment: Literacy, Agency and Progress in Eighteenth-Century Children's Books*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2021.
- Dietz, Feike, en Nina Geerdink, 'Clever, but not learned? Practical Knowledge Discourses in Paratexts of Literary Publications by Dutch Female Authors (1600-1800)', in: Marieke Hendriksen en Fokko-Jan Dijksterhuis (red.), *Understandings of Knowledge*. New York, Routledge, in voorbereiding.
- Dietz, Feike, Nina Geerdink en Annika van Bodegraven, 'Grijs vernuft in groene jaren. Reflecties op auteurschapsontwikkeling bij vrouwen in vroegmoderne voorwerkteksten'. Te verschijnen in: *Spiegel der Letteren*.
- Dijk, Suzan van, 'Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd', in: *Tijdschrift voor Genderstudies* 1-4, 1998, 75-76.
- Dijk, Susan van, Alicia Montoya en Anke Gilleir (red.), *Women Writing Back / Writing Women Back. Transnational Perspectives from the Late Middle Ages to the Dawn of the Modern Era*. Leiden en Boston, Brill, 2010.

- Driscoll, Catherine, 'Girls today: girls, girl culture and girl studies', in: *Girlhood Studies: An Interdisciplinary Journal* 1-1, 2008, 13-32.
- Elk, Martine van, *Early Modern Women's Writing: Domesticity, Privacy, and the Public Sphere in England and the Dutch Republic*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2017.
- Formark, Bodil, Heta Mulari en Myry Voipio, *Nordic girlhoods: new perspectives and outlooks*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2017.
- Gardiner, Judith Kegan, 'Theorizing Age with Gender: Bly's Boys, Feminism, and Maturity Masculinity', in: Judith Kenan Gardiner (red.), *Masculinity Studies and Feminist Theory: New Directions*. New York, Columbia University Press, 2002, 90-118.
- Geerdink, Nina, 'Cultural Marketing of William III: A Religious Turn in Katharina Lescailje's Political Poetry', in: *Dutch Crossing* 34-1, 2010, 25-41.
- Geerdink, Nina, 'Possibilities of Patronage: The Dutch Poet Elisabeth Hoofman and Her German Patrons', in: C. Font Paz en Nina Geerdink (red.), *Economic Imperatives for Women's Writing in Early Modern Europe*. Boston en Leiden, Brill, 2018, 124-146.
- Geerdink, Nina, 'Economic advancement and reputation strategies: Seventeenth-century Dutch women writing for profit', in: *Renaissance Studies* 34-3, 2020, 350-374.
- Geerdink, Nina, en Feike Dietz, 'Women's Strength Made Perfect in Weakness: Paratextual Authority Constructions in Printed Vernacular Religious Literature by Early Modern Dutch Women Writers', in: Beatrijs Vanacker en Lieke van Deinsen (red.), *Portraits & Poses*. Leuven: Leuven University Press, in voorbereiding.
- Gelderblom, Arie Jan, 'De maagd en de mannen', in: *Mannen en maagden in Hollands tuin: Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781*. Amsterdam, Thesis, 1991, 78-93.
- Gelderblom, Arie Jan, 'Investing in your relationship'. In: Els Stronks en Peter Boot (red.), *Learned Love: Proceedings of the Emblem Project Utrecht Conference on Dutch Love Emblems and the Internet (November 2006)*. Den Haag, DANS Symposium Publications 1, 2007, 131-142.
- Gemert, Lia van, "'Onwederstanelyken drang": het vrouwelijk schrijverschap in achttiende-eeuws Nederland', in: *De Achttiende Eeuw* 27, 1995, 127-140.
- Gemert, Lia van, 'Hiding behind words? Lesbianism in 17th-century Dutch poetry'. In: *Thamyris* 2-11, 1995, 11-44.
- Gemert, Lia van, *Norse negers: oudere letterkunde in 1996*. Nijmegen, oratie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1996.
- Gemert, Lia van, 'Vijf vrouwen over oorlog en vrede', in: *Historica* 21-1, 1998, 7-9.
- Gemert, Lia van, en Ans Veltman-van den Bos, 'Schrijfsters in de literaire kritiek tussen 1770 en 1850', in: W.J. van den Akker (red.), *Vrouwen en de canon*. Themanummer van *Nederlandse letterkunde*, 1997, 2, 258-270.

- Gemert, Lia van, Dieuwke van der Poel, Olga van Marion, Hermina Joldersma en Riet Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Women's Writing from the Low Countries 1200-1875: A Bilingual Anthology*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010.
- Grenby, Matthew O. (red.), *Little Goody Two-Shoes and Other Stories: Originally Published by John Newbery*. Basingstoke en New York, Palgrave Macmillan, 2013.
- Grootes, Eddy, 'Het jeugdig publiek van de "nieuwe liedboeken" in het eerste kwart van de zeventiende eeuw', in: W. van den Berg en J. Stouten (red.), *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen*. Groningen, Wolters Noordhoff, 1987, 72-88.
- Haar, Alisa van de, 'Both one and the Other: the Educational Value of Personification in the Female Humanist Theatre of Peeter Heyns (1537-1598)', in: Walter Melion en Bart Ramakers (red.), *Personification: Embodying Meaning and Emotion*. Leiden en Londen, Brill, 2016, 256-283.
- Haar, Alisa van de, *The Golden Mean of Languages: Forging Dutch and French in the Early Modern Low Countries (1540-1620)*. Leiden en Boston, Brill, 2019.
- Helmets, Helmer J., *The Royalist Republic: Literature, politics and religion in the Anglo-Dutch public sphere, 1639-1660*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- Higginbotham, Jennifer, 'Fair Maids and Golden Girls: The Vocabulary of Female Youth in Early Modern English', in: *Modern philology* 109-2, 2011, 171-197.
- Higginbotham, Jennifer, *The Girlhood of Shakespeare's Sisters: Gender, Transgression, Adolescence*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2013.
- Hooft, P.C., en S. Coster, *Warenar (1617)*, ed. Jeroen Jansen. Amsterdam, Bert Bakker, 2004.
- Jensen, Lotte, '*Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*'. *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*. Hilversum, Verloren, 2001.
- Jeu, Annelies de, '*t Spoor der dichtersessen: Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*'. Hilversum, Verloren, 2000.
- Joby, Christopher, *The multilingualism of Constantijn Huygens (1596-1687)*. Amsterdam, Amsterdam University Press 2014.
- Joosen, Vanessa, 'Zacht, maar zonder macht: Kindertijd en volwassenheid in *Maar ik ben Frederik, zei Frederik*', in: *Literatuur zonder leeftijd* 32-107, 2018, 67-78.
- Joosen, Vanessa, 'Children's Literature in Translation: Towards a Participatory Approach', in: *Humanities* 8-1, 2019, 48. [=Joosen 2019a]
- Joosen, Vanessa, 'Aging in Children's Literature', in: Danan Gu en Matthew E. Dupre (red.), *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging*. Cham, Springer, 2019, 1-5. [=Joosen 2019b]
- Kalmthout, Ton van, Orsolya Réthelyi, en Remco Sleiderink (red.), *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal*. Gent, Academia Press, 2013.

- Lamb, Edel, "‘Shall we playe the good girles’": Playing Girls, Performing Girlhood on Early Modern Stages', in: *Renaissance Drama* 44- 1, 2016, 73-100.
- Larsen, Anne R., *Anna Maria van Schurman, ‘The Star of Utrecht’: The Educational Vision and Reception of a Savante*. New York, Routledge, 2016.
- Lathey, Gillian, *The Role of Translators in Children’s Literature: Invisible Storytellers*. New York, Routledge, 2010.
- Llewellyn, Kathleen M., *Representing Judith in Early Modern French Literature*. New York, Routledge, 2016.
- Marion, Olga van, 'Geen Homerus! Zelfpresentatie in twee poëtische gedichten van Anna en Tesselschade Roemers', in: Els Kloek, Frans Blom en Ad Leerintveld (red.), *Vrouwen rondom Huygens*. Hilversum, Verloren, 53-63.
- Meeus, Hubert, 'Peeter Heyns' *Le Miroir des Vefves*: meer dan schooltoneel?', in: Alex Vanneste, Peter De Wilde, Saskia Kindt en Joeri Vlemings (red.), *Mémoire en Temps Advenir: Hommage À Théo Venckelee*. Leuven, Peeters Publishers, 2003, 115-134.
- Meijer, Maaïke, *De lust tot lezen: Nederlandse dichters en het literaire systeem*. Amsterdam, Sara, 1988.
- Oostrum, Pim van, *Juliana Cornelia de Lannoy (1738-1782): ambitieus, vrijmoedig en gevat*. Hilversum, Verloren, 1999.
- O’Sullivan, Emer, 'Translating Children’s Literature: What, for Whom, How and Why: A Basic Map of Actors, Factors and Contexts', in: *Belas Infieís* 8-3, 2019, 13-35.
- Paasman, Bert, *Mijn landelijke lier: poëzie en proza van Elisabeth Maria Post*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.
- Pajmans, Marrigje, Feike Dietz, Nina Geerdink, Inger Leemans, Cécile de Morrée en Martine Veldhuizen, 'Pathways to Agency: Women Writers and Radical Thought in the Low Countries, 1500-1800', in: *Intellectual History Review* 31-1, 2020, 51-71.
- Parlevliet, Sanne, en Jeroen J.H. Dekker, 'A poetic journey: the transfer and transformation of German strategies for moral education in late eighteenth-century Dutch poetry for children', in: *Paedagogica Historica* 19-6, 2013, 745-768.
- Peeters, H.F.M., *Kind en jeugdige in het begin van de moderne tijd (ca. 1500-ca. 1650)*. Meppel, Boom, 1966.
- Porteman, Karel, en Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam, Bert Bakker, 2008.
- Pourq, Maarten de, en Sophie Levie, *European literary history: an introduction*. New York, Palgrave, 2018.
- Roberts, Benjamin, *Sex and drugs before rock 'n' roll: youth culture and masculinity during Holland’s Golden Age*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2012.
- Salman, Jeroen, "‘Om tot presentjes aan kinderen te geven’: Het kinderboek in de achttiende-eeuwse boekhandel", in: Berry Dongelmans, Netty van Rotterdam,

- Jeroen Salman en Janneke van der Veer (red.), *Tot volle waschdom: Bijdragen aan de geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur*. The Hague: Biblion, 2000, 75-84.
- Salman, Jeroen, 'Children's Books as a Commodity: The Rise of a New Literary Subsystem in the eighteenth-century Dutch Republic', in: *Poetics* 28-5/6, 2000, 399-421.
- Schenkeveld-van der Dussen, Riet, 'Liefdestalen van vrouwelijke auteurs', in: *Literatuur* 12, 1995, 335-340.
- Schenkeveld-van der Dussen, Riet, 'Het "mannelijk" schrijverschap van A.L.G. Bosboom-Toussaint', in: *Nederlandse letterkunde* 1, 1996, 71-82.
- Schenkeveld-van der Dussen, Riet, Karel Porteman, Piet Couttenier en Lia van Gemert (red.), *Met en zonder lauwerkranen. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.
- Schenkeveld-van der Dussen, Riet, en Annelies de Jeu (red.), *Gedichten van Anna Roemersdochter Visscher*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1997.
- Schenkeveld-van der Dussen, Riet, 'Schrijvende vrouwen in de Gouden Eeuw: onmogelijke mogelijkheid', in: *Nederlands 200 jaar later: Handelingen dertiende Colloquium Neerlandicum*, Woubrugge, Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, 1998, 119-136.
- Stronks, Els, 'Identiteiten van adolescenten in de vroegmoderne liedcultuur: het studentenlied als casus', in: *Nederlandse letterkunde* 17-3, 2012, 225-248.
- Stronks, Els, "'Dees kennisse zuldy te kope vinnen": Liedcultuur en de waarde van "know how" in de vroegmoderne Republiek', in: *De Zeventiende Eeuw* 30-2, 2014, 147-167.
- Sturkenboom, Dorothée, *De ballen van de koopman: mannelijkheid en Nederlandse identiteit in de tijd van de Republiek*. Gorredijk, Sterck & De Vreeze, 2019.
- Swinnen, Aagje, *Het slot ontvlucht. De 'vrouwelijke' Bildungsroman in de Nederlandse literatuur*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.
- Swinnen, Aagje, "'Writing to make ageing new": Dutch poets' understandings of late-life creativity', in: *Ageing and Society* 38-3, 2018, 543-567.
- Veltman-van den Bos, Ans, en Jan de Vet (red.), *Aardenburg of De onbekende volksplanting in Zuid-Amerika. Roman van Petronella Moens*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001.
- Veltman-van den Bos, Ans, *Petronella Moens (1762-1843): De Vriendin van 't Vaderland*. Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen, 2000.
- Vries, Marleen de, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen, 1772-1800', in: *De Achttiende Eeuw* 31, 1999, 187-213.
- Vuyk, Simon, 'Scherpe contrasten bij Margareta Geertruid van der Werken (1734-1796)', in: *Verlichte verzen en kolommen: Remonstranten in de letterkunde en tijdschriften van de Verlichting (1720-1820)*. Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 2000, 122-145.

Over de auteur

Feike Dietz (1984) is universitair docent Vroegmoderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Haar onderzoek gaat over de relatie tussen literatuur, kennis en geletterdheid, met name met betrekking tot jonge lezers en vrouwelijke auteurs. Recentelijk verscheen haar monografie *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment: Literacy, Agency and Progress in Eighteenth-Century Children's Books* (Palgrave Macmillan, 2021). Zij is ook projectleider van het interdisciplinaire NWO-project *Language Dynamics in the Dutch Golden Age* (2016-2022).

E-Mail: F.M.Dietz@uu.nl